

УДК 930.253:94(477+476)

А. Г. ПАПАКІН*

**ДОКУМЕНТИ УКРАЇНКИ В НАЦІОНАЛЬНОМУ
АРХІВІ РЕСПУБЛІКИ БІЛОРУСЬ**

Подається огляд документів Національного архіву Республіки Білорусь, що містять відомості про співпрацю між Україною та Білоруссю, про діяльність українських установ і організацій, становище української меншини в Білорусі та інші відомості про Україну.

Ключові слова: україніка; Національний архів Республіки Білорусь (НАРБ); українська меншина; історія.

У процесі дослідження історії України виникає потреба у розширенні її джерельної бази, що спричиняє необхідність виявлення нових архівних документів з історії України. На жаль, дослідники не завжди використовують цінні історичні джерела, що перебувають в архівосховищах інших держав. Стаття акцентує увагу на документах з історії України та життя українців за кордоном, які знаходяться у центральній державній архівній установі Білорусі – Національному архіві Республіки Білорусь (далі – НАРБ). В архіві зберігаються фонди вищих органів державної влади на території Білорусі, починаючи з 1917 р.: Західної Облaсті, Білоруської Народної Республіки, Радянської Соціалістичної Республіки Білорусії, Литовсько-Білоруської РСР, Білоруської Соціалістичної Радянської Республіки, Білоруської Радянської Соціалістичної Республіки, Республіки Білорусь.

Протягом століть українські та білоруські землі мали тісні взаємини у різних сферах життя, оскільки у різні часи перебували у складі одних державних утворень, деякі українські терени навіть у складі одних адміністративно-територіальних одиниць з білоруськими, або ж підтримували міцні міждержавні стосунки. Крім того, значна кількість українців мешкали і мешкають на білоруських землях і чимало білорусів становили і становлять численну національну меншість в Україні. У НАРБ зберігаються документи україніки, які згруповані у даній статті за такими темами: документи, які висвітлюють міжнародну співпрацю Української та Білоруської республік; документи щодо торгово-економічних контактів України та Білорусі; документи про діяльність українських установ і організацій та інші відомості про Україну; документи про становище і активність української меншини в Білорусі та білоруської та інших національних меншин в Україні.

* *Папакін Артем Георгійович* – кандидат історичних наук, начальник відділу використання інформації документів Центрального державного архіву зарубіжної україніки.

Перші міждержавні контакти України та Білорусі налагоджуються після проголошення Білоруської Народної Республіки. Після Лютневої революції 1917 р. у Білорусі спостерігається активізація політичної діяльності, спрямованої на здобуття автономії білоруських земель та задоволення національно-культурних та соціальних потреб білоруського народу. Однією з найбільш масових політичних сил Білорусі стала Білоруська соціалістична громада (БСГ), яка мала свої організації у великих містах імперії, що розпадалася, в т. ч. містах України, де були зосереджені біженці з окупованих німецькою армією білоруських земель. Інформацію про це надають документи фонду 325 НАРБ (оп. 1, спр. 24)¹. Однак заходи БСГ та інших демократичних сил, що ставили за мету забезпечення самостійності Білорусі, завершилися поразкою після того, як більшовицькі збройні загони 17 грудня 1917 р. розігнали I Всебілоруський з'їзд.

Після підписання 9 лютого 1918 р. Брестського мирного договору між УНР та Центральними державами і наступу австро-німецьких військ у Білорусі активізуються державотворчі процеси: 21 лютого 1918 р. виконком ради I Всебілоруського з'їзду звернувся до народів Білорусі з Уставною грамотою, в якій підтримав право націй на самовизначення, а національних меншин – на національно-персональну автономію², а 9 березня 1918 р. оприлюднив II Уставну грамоту, якою проголошувалася Білоруська Народна Республіка (БНР)³. В ніч на 25 березня 1918 р. III Уставною грамотою БНР оголошено незалежною державою.

Одним із найнагальніших питань білоруського державотворення стало встановлення кордону з сусідніми державами. На Брестських мирних переговорах українська делегація домаглася включення до УНР теренів Берестейщини, а пізніше – і частин Мінської та Гродненської губерній з містами Мозир, Гомель та Речиця. 7 червня 1918 р. українська Рада міністрів прийняла рішення про об'єднання Пінського, Брест-Литовського, Мозирського, Речицького і Гомельського повітів у Поліське староство у складі Української Держави⁴. Такі дії викликали занепокоєння у білоруських політиків, які III Уставною грамотою оголосили про входження до складу БНР у повному складі Мінської і Гродненської губерній, а також частини Чернігівської та ін. губерній, населених білорусами (ф. 325, оп. 1, спр. 21)⁵. З метою визначення українсько-білоруського кордону 19 квітня 1918 р. у Києві розпочала свою роботу надзвичайна комісія уряду БНР, однак гетьманський переворот та проголошення Української Держави (УД) дещо завадило цій діяльності⁶. Питання кордонів Білорусі торкалася і декларація Народного секретаріату БНР від 21 травня 1918 р., що зберігається у ф. 325 НАРБ: “ми повинні домогтися кордону нашого [...] з Україною по Гродненщині, Мінщині, Поліссю та Чернігівщині. Вирішити це питання можна лише за взаємною згодою, для чого необхідно обмінятися

Білоруському Уряду представниками з [...] Україною». (ф. 325, оп. 1, спр. 15).

У НАРБ зберігаються документи про дипломатичні стосунки БНР та УД, що стали наслідком цього рішення уряду Білорусі. Зокрема, у ф. 325 зберігається листування з Міністерством закордонних справ України у першій половині 1918 р. (оп. 1, спр. 9), документи про діяльність Генерального консульства БНР в Україні (в т.ч. паспорти та посвідчення послів і консулів БНР) у 1918 р. (оп. 1, спр. 10, 13, 24, 30), доручення Народного секретаріату БНР консулу в Києві провести переговори з німецьким військовим командуванням і дипломатами в Україні щодо визнання БНР Німеччиною (оп. 1, спр. 12). Подібне доручення досягти визнання незалежності і самостійності Білорусі вже від Української Держави було дано представникам БНР Т. Грибу і І. Красковському 10 жовтня 1918 р. – у НАРБ є посвідчення делегатів (ф. 325, оп. 1, спр. 17) та інші документи щодо діяльності дипломатичних представництв БНР в Україні.

У подальшому українсько-білоруські міждержавні контакти не були настільки жвавими: після виходу німецьких армій на терени Білорусі повертаються більшовики, які проголошують Радянську Соціалістичну Республіку Білорусію, у лютому 1919 р. об'єднану з Литвою у Литовсько-Білоруську РСР; після польсько-радянської війни 31 липня 1920 р. врешті було проголошено Білоруську Соціалістичну Радянську Республіку (БСРР). На українських теренах у цей час існувала Українська Соціалістична Радянська Республіка (УСРР). Обидві республіки від початку були залежними від Радянської Росії (РСФРР), що виявлялося у відсутності зовнішньополітичних відомств та контактів між ними на дипломатичному рівні.

За часів існування СРСР більшість контактів між Українською та Білоруською республіками відбувалися за посередництвом Москви, де існувало Постійне представництво БСРР при уряді СРСР. У фонді цієї інституції у НАРБ (ф. 15, оп. 1) містяться документи щодо його співпраці з представництвами союзних республік, мають місце висловлені думки щодо ставлення представництва Української СРР до проектів постанов ЦВК СРСР з різних питань: нового статуту РСЧА у 1924 р. (спр. 165), посередництва при здійсненні торгових операцій державними підприємствами (спр. 166), побудови електричних станцій у 1924–1925 рр. (спр. 192), щодо проекту статуту Добровільного товариства друзів хімічної оборони та хімічної промисловості у 1924 р. (спр. 828), проекту статуту Всеросійської ліги соціалістів-універсальєрів 1925 р. (спр. 829), положення про Колегію захисників, 1925 р. (спр. 888), про встановлення розмірів мисливського збору, 1925 р. (спр. 893), щодо проекту положення про лляно-пеньковий комітет при Наркомвнуторзі СРСР, 1925 р. (спр. 1964), про Всесоюзний комітет сприяння будів-

ництву робочих помешкань, 1925 р. (спр. 1991), про скорочення припливу селянської робочої сили, 1925 р. (спр. 2019), про зниження акцизу на спирт для наукових і практичних робіт, 1925 р. (спр. 2020). Представництво БСРР вело також листування з представництвом УСРР щодо питань обміну студентами і робфаківцями та працевлаштування (спр. 1721, 1832, 1848). У тому ж фонді також зберігаються: проект Положення про повноважних представників союзних республік при РНК СРСР, розроблений урядом УСРР (1923–1924) (спр. 47), а також резолюція представництва УСРР щодо наміру РНК СРСР розділити промислові підприємства на республіканські та союзні у 1925 р. (спр. 2126). У фонді ЦК КП(б)Б (ф. 4п) є дані щодо навчання білоруських студентів у Комуністичному університеті ім. Артема та Технологічному інституті у м. Харків у 1924 р. (оп. 1, спр. 1752) та у Харківській академії соціалістичного землеробства у 1939–1940 рр. (оп. 1, спр. 14136, 16107).

За радянських часів неодноразово порушувалося питання українсько-білоруського кордону. У фонді 6 НАРБ (Центральний виконавчий комітет БСРР) є документи щодо врегулювання українсько-білоруського кордону (воно проводилося за вимогою уряду радянської України)⁷ у 1924 р. (оп. 1, спр. 349) та у 1927 р. (оп. 1, спр. 1241). З проблемою територіального розмежування Білорусі та України пов'язаний розгляд Комісії зі здійснення національної політики (Нацкомісії) при ЦВК БСРР у лютому 1928 р. питання про бажання частини населення Комаринського району БСРР приєднати район до України (ф. 701, оп. 1, спр. 61). Обговорення питання почалося зі статті мешканця м. Прилук Володимира Шестакова “Українізація по-білоруськи”, який стверджував, що мешканці Комаринського району БСРР (колишньої Йовчанської волості), серед яких чималий відсоток складають етнічні українці, бажають прилучення їхніх сіл до УСРР. Однак після дослідження ситуації виявилось, що мотиви населення не національні, а суто економічні – окремі села району бажали приєднатися до промислово розвинутої Київської округи; при постановці питання про можливість приєднання до Чернігівської округи населення висловилося проти. Тому 29 лютого 1928 р. Гомельська окружна планова комісія прийняла рішення про відсутність національних та економічних підстав приєднувати Комаринський район до УСРР.

Контакти між Україною та Білоруссю відбувалися також на рівні різних державних інституцій. Зокрема, у НАРБ є відомості щодо обміну досвідом проведення національної політики між Нацкомісіями БСРР та УСРР у 1926 р. (ф. 701, оп. 1, спр. 6), а також документи про діяльність Центральної комісії національних меншин ЦВК УСРР за 1929 р. (ф. 701, оп. 1, спр. 83), зібрані з тією ж метою. Звіти про співпрацю білоруського Центрального комітету селянської громадської взаємодопомоги з відповідним органом УСРР зберігаються у ф. 103

НАРБ⁸. Обмінювалися досвідом республіки і на вищому рівні: у НАРБ збереглося листування ЦВК БСРР з Центральними комітетами УСРР та Кримської АСРР за 1926–1927 рр. з питань національної політики (ф. 6, оп. 1, спр. 836, 837). Відбувалися також наради між білоруськими та українськими партійними органами – свідченням тому є стенограма наради завідувачів інформації крайкомів та обкомів ВКП(б), ЦК КП(б) Б та ЦК КП(б)У від 8 липня 1933 р. щодо стану партійної інформації (ф. 4п, оп. 1, спр. 6663). У НАРБ є також листування з комітетами КП(б)У з питань перевірки біографічних даних осіб, які перебували на партійній роботі в Білорусі у 1937–1939 рр. (ф. 4п, оп. 1, спр. 12206, 13320, 17035).

Після початку Другої світової війни 17 вересня 1939 р. Червона армія увійшла на терени Західної України і Західної Білорусі, які відповідно до радянсько-німецького “Договору про дружбу і кордон” та рішень Верховної Ради СРСР були включені до складу Радянського Союзу. Приєднання цих теренів спричинило необхідність запровадження там радянських та партійних органів влади, планової економіки, внесення змін до системи освіти тощо. Одразу постає питання про територіальне розмежування західноукраїнських земель, що увійшли до складу УРСР та теренів Західної Білорусі, що були включені до БРСР; дані щодо цього дають документи фонду ЦК КП(б)Б (ф. 4п, оп. 1, спр. 14031, 14635, 14702). Уявлення про запровадження комуністичних організацій у Західній Україні та Західній Білорусі дають виписки з протоколів засідання Політбюро ЦК ВКП(б) з цього питання за вересень – жовтень 1939 р. (спр. 14534) та телеграми про стан агітації і пропаганди на приєднаних землях (спр. 14751). Компартія Білорусі після приєднання західнобілоруських і західноукраїнських земель до СРСР розглядала питання про прийняття до своїх лав колишніх членів КПЗУ – інформацію про це дають стенограми засідань партії за травень 1941 р. (спр. 17402). Збереглися у НАРБ і статистичні дані щодо стану народного господарства і культури на західноукраїнських і західнобілоруських землях (спр. 14608), постанови ЦК ВКП(б) і РНК СРСР про введення у Західній Україні радянської валюти (спр. 14748), наказ Наркомхарчепрома від 9 грудня 1939 р. про організацію спиртової промисловості у західних областях України і Білорусі (спр. 15990), постанова Економічної наради СРСР про заготівельні ціни у західноукраїнських областях у 1940 р. (спр. 16718), дані про паспортизацію населення новоприєднаних територій у 1940 р. (спр. 18178) та ін. У НАРБ зберігається також довідка за 1940 р. про виселення мешканців українських населених пунктів, що розташовані у 800-метровій прикордонній смузі (спр. 16710).

Цікавими документами цього періоду є розвіддані НКВС БРСР про діяльність українських і польських національних організацій в окупа-

ваних Німеччиною районах, що прилягали до радянського кордону, з 1 жовтня по 1 грудня 1940 р. (ф. 4п, оп. 1, спр. 16853), доповідні записки НКДБ республіки про існування “контрреволюційних” підпільних організацій в УРСР навесні 1941 р. (ф. 4п, оп. 1, спр. 18371), а також довідка про діяльність українських націоналістів на Берестейщині у 1943–1944 рр. (ф. 1450, оп. 21, спр. 109), акт про розстріл білоруськими партизанами солдатів 129-го поліцейського українського батальйону (ф. 1450, оп. 21, спр. 212).

Сучасні міждержавні стосунки між Україною та Білоруссю розпочалися після розпаду СРСР та підписання 8 грудня 1991 р. “Угоди про створення Співдружності незалежних держав” (СНД). Заяви і договори глав Республіки Білорусь, України та РРФСР щодо створення СНД, а також протоколи нарад, угоди, декларації, комюніке тощо зберігаються у фонді Верховної ради Республіки Білорусь (ф. 968). У фонді Ради міністрів Республіки Білорусь (ф. 7) також містяться документальні свідчення про міжнародні зв’язки Республіки Білорусь у рамках цієї організації: довідки, інформації, листування щодо торгово-економічної співпраці з державами-членами СНД за 1991–1996 рр. (оп. 12, спр. 170–181, 236, 708–711, 729–736, 2315, 2405, 2542), листування та ін. документи щодо взаємного постачання матеріальних ресурсів і продовольства та співпрацю з організаціями та підприємствами Білорусі та України за 1996 р. (спр. 2316, 2317), документи про науково-технічну та культурну співпрацю з державами СНД за 1992–1994 рр. (спр. 173, 174, 707, 729–736, 748, 1242–1246), листування щодо виконання підписаних домовленостей за 1992–1994 рр. (спр. 737–741, 993, 1247), документи про підготовку і проведення засідань Ради глав держав і Ради глав урядів держав – членів СНД за 1992–1995 рр. (спр. 978–992, 1891–1906), документи про двосторонню співпрацю з державами – членами СНД за 1996 р. (спр. 2506–2510).

Територіальна близькість українських і білоруських земель дуже вплинула на тісні економічні зв’язки двох країн. Документи про економічну співпрацю з Україною за 1917–1918 рр. (закупівлі дров, продовольства) містяться у фонді Гомельського повітового земельного комітету (ф. 621, оп. 1, спр. 25), Мінського губернського продовольчого комітету (ф. 640, оп. 2, спр. 6, 32, 50), Добруської селищної земської управи (Могильовська губ.) (ф. 637). У фонді 325 – Рада народних міністрів БНР – є дані про торговельні зв’язки України і Білорусі у 1917–1918 рр. (оп. 1, спр. 19, 37).

Закупівлі продовольства в Україні продовжувалися і під час панування радянських урядів; у 1919 р. Литовсько-Білоруська Республіка відкрила спеціальне Центральне представництво народного комісаріату продовольства (Наркомпроду) в Україні. Фонд Мінського губернського продовольчого комітету зберігає документи, що свідчать про здій-

снення Наркомпродом заготівлі хліба та інших продовольчих товарів в Україні у січні – липні 1919 р. (ф. 806, оп. 1, спр. 22, 43, 123, оп. 2, спр. 16). Листування Наркомпроду БСРР з Наркомпродом УСРР щодо постачання хліба і солі для Білорусі у 1921 р. зберігається у фонді цієї установи (ф. 43, оп. 1, спр. 313). Очевидно, що після виснажливого голоду 1921–1923 рр. Україна вже не лише припинила постачати хліб до Білорусі, але й не могла себе забезпечити хлібом – у НАРБ зберігається листування Постійного представництва БСРР з Адміністративною фінансовою комісією при РНК СРСР щодо завезення жита до України для постачання армії (ф. 15, оп. 1, спр. 1873).

У НАРБ збереглися також документи про діяльність у Білорусі філій та представників українських торговельних закладів і промислових організацій міжвоєнного періоду: Харківської деревообробної фабрики з заготовки лісу в Білорусі (ф. 639), білоруської контори Київського торгового відділення Південнохімічного тресту Раднаргоспа УСРР (ф. 176), уповноваженого Київської контори з торгівлі рудою, металами і металоломом в БРСР (ф. 172), уповноваженого Московського представництва Донецького державного кам'яновугільного треста з видобутку вугілля і антрациту ВСНГ СРСР (ф. 178).

Інформацію про українсько-білоруські економічні зв'язки, а саме про економічну співпрацю деяких прикордонних з УСРР районів Білорусі дають документи згаданої вище справи Комаринського району БСРР (ф. 701, оп. 1, спр. 61, арк. 77). Документи фонду ЦК КП(б)Б (ф. 4п, оп. 1) розповідають про масову міграцію населення сусіднього Наровлянського району БСРР до України у 1933–1934 рр. (спр. 6688) та про масовий виїзд колгоспників деяких районів Білорусі до УСРР у 1933–1934 р. (спр. 7414, 7537). Містяться у цьому фонді також дані про перебіг колективізації в Україні, а саме доповідна записка секретаря ЦК КП(б)У П. Постишева до ЦК ВКП(б) про заходи щодо подальшого зміцнення колгоспів в Україні (спр. 7524).

Документи фонду Народного комісаріату зовнішньої і внутрішньої торгівлі (Наркомторгу) БСРР (ф. 117) містять відомості про співпрацю БСРР з розміщеними в Україні підприємствами (Югосталь, Новоросцемент, Донуголь) щодо торгівлі металовиробами та донецьким вугіллям (оп. 1, спр. 246). Є у архіві також дані про постачання до Білорусі продукції для електрифікації з України у 1939–1941 рр. (ф. 4п, оп. 1, спр. 14223, 15754, 15794). Проявом економічної співпраці Білорусі та України за радянських часів можна вважати соціалістичні змагання між робітниками і організаціями двох республік. Дані про соціалістичне змагання з українськими колегами та про проведення спільної виставки продукції швейної промисловості Білорусі та України містяться у документах ф. 282 – Центральне правління профспілки робітників швейної промисловості. У документах фонду ЦК ВКП(б)Б (ф. 4п) є

інформація про соціалістичні змагання між БСРР та Київською і Чернігівською областями УСРР у 1936 р. (оп. 1, спр. 10789, 10895), між машино-тракторними станціями, колгоспами та радгоспами УРСР та БРСР у 1939 р. (оп. 1, спр. 14167, 14287), між колективами Держплану БРСР і УРСР у 1939 р. (оп. 1, спр. 13275, 14720), між Наркомтекстильпромом БРСР і УРСР у 1940 р. (оп. 1, спр. 15971), між Держполітвидавом України та Держвидавом Білорусі у 1939 р. (оп. 1, спр. 13908), Київським обласним і білоруським республіканським комітетами профспілок працівників друку в 1939 р. (оп. 1, спр. 13910) та ін.

У архіві є також свідчення про працю колгоспників з УСРР у колгоспах Білорусі у 1931 р. (ф. 338, оп. 1, спр. 199, 200), про діяльність Українського зібрання завідувачів хат-лабораторій у 1936 р. (ф. 4п, оп. 1, спр. 10894), про утворення Білоруської бази у складі Львівського та Київського трестів з вирощування цукрового буряку (ф. 4п, оп. 1, спр. 17664), про організацію нафтопроводу Дніпропетровськ–Київ–Борисов у 1941 р. (ф. 4п, оп. 1, спр. 18447), про постачання насіння картоплі до Чернігівської області у 1934 р. (ф. 4п, оп. 1, спр. 7590, 7677, 7689) тощо.

Відклалися у архіві також документи, що свідчать про інші сфери економічної діяльності уряду УСРР. Це, зокрема, проекти постанов ЦВК СРСР про віднесення Київського ярмарку до ярмарків всесоюзного значення (ф. 15, оп. 1, спр. 284), дані про діяльність Української державної комісійно-посередницької контори у 1924 р. (ф. 15, оп. 1, спр. 311), про розвиток хмільництва в УСРР та ін. республіках у 1925 р. (ф. 15, оп. 1, спр. 323), проект постанови Ради праці і оборони СРСР про надання кредитів українській цукровій кооперативній промисловості, 1924–1925 рр. (ф. 15, оп. 1, спр. 1864), листування про запровадження представництва УСРР у комітет з військових замовлень ВСНГ СРСР, 1924–1925 рр. (ф. 15, оп. 1, спр. 1864), дані про імпорт французьких саджанців винограду у 1925 р. (ф. 15, оп. 1, спр. 1879), про вирощування кукурудзи в Україні у 1925 р. (ф. 15, оп. 1, спр. 1944), про дію єдиного сільськогосподарського податку в УСРР у 1925 р. (ф. 15, оп. 1, спр. 2023), про діяльність Кримсільради (ф. 15, оп. 1, спр. 1968), Південного округу шляхів сполучення, українських залізниць та водяних шляхів (ф. 15, оп. 1, спр. 1988, 1995), Всеукраїнського товариства тваринництва і молочної кооперації “Добробут” (ф. 15, оп. 1, спр. 2013), Укрдержстраху (ф. 15, оп. 1, спр. 2021), колегії Наркомторгу УСРР за 1926 р. (ф. 117, оп. 1, спр. 123, 512). У фонді ЦК КП(б)Б (ф. 4п) є дані щодо жіночої праці у промисловості України у 1924, 1925–1926 рр. (оп. 1, спр. 1960, 2380), щодо кількості худоби в УСРР у 1932 р. (оп. 1, спр. 6207), свідчення про роботу українського відділення Гідроенергобуду в 1939 р. (оп. 1, спр. 14671), про функціонування залізниць в Україні у 1939 р. (оп. 1, спр. 14711), про обговорення і запроваджен-

ня постанови РНК і ЦК ВКП(б) СРСР щодо додаткової оплати праці колгоспників за збільшення врожайності у сільському господарстві та продуктивності у тваринництві України у 1941 р. та виконання її вимог у Чернігівській області (оп. 1, спр. 16099, 18030, 18031).

Цікавими для українського дослідника будуть відомості про політичні, воєнні події в Україні, її економіку та культуру, які містяться у багатьох фондах НАРБ. Політичну ситуацію в Україні у революційні дні 1918 р. відслідковував народний комісаріат зі справ національностей РСФРР, засідання якого відбувалися за участі українських комісарів І. Кулика, С. Степняка та Д. Чабан-Чабанова. Протоколи засідань наркомату, що відкриті у ф. 4 НАРБ (Білоруський національний комісаріат), містять короткі дані чи згадки щодо українських установ і організацій в Москві, щодо українсько-російських мирних переговорів у 1918 р., діяльності українського відділу наркомату щодо біженців-українців у Білорусі та Росії, видання брошур та “Истории революции на Украине” за авторством І. Кулика*, підготовки до відкриття пам’ятника Т. Г. Шевченка, набору українців до Червоної армії, вербування партпрацівників, про відкриття українського відділу комісаріату в Тамбові, про діяльність українського радянського уряду у грудні 1918 р. (оп. 1, спр. 96). Фонд Інституту історії партії у НАРБ (ф. 60п) містить цінні документи та їх копії, що можуть допомогти історикам Українських визвольних змагань, а саме: це телеграми про воєнні дії в Україні у грудні 1917 р. (оп. 3, спр. 231), відповідь української ради ІХ армійського корпусу на ультиматум військово-революційного комітету про визнання влади РНК РСФРР у грудні 1917 р. (оп. 3, спр. 340), дані про формування Н. Григорієва в Україні у травні 1919 р. (оп. 3, спр. 819), а також чернетки опрацювань, деякі з яких стосуються боротьби за радянську владу в Україні (оп. 3, спр. 811). У фонді ЦК КП(б) Б збереглися радіоповідомлення про політичне та економічне життя в УСРР у 1921 р. (ф. 4п, оп. 1, спр. 592).

Ризький мирний договір, укладений представниками УСРР та РСФРР як від свого імені, так і від імені БСРР, дуже вплинув на подальшу долю Білорусі, тому документи, пов’язані з його підписанням, відкриті у білоруських архівах. У фонді 6 НАРБ – Центральний виконавчий комітет БСРР – містяться дані про роботу російсько-української делегації щодо підписання Ризького мирного договору та встановлення радянсько-польського кордону за результатами 1921 р. Серед них – мапа з зазначенням українсько-польського і російсько-польського кордону (оп. 1, спр. 9), документи роботи російсько-української делегації з питань виконання договору про репатріацію та ст. 9 Ризького договору

* Ймовірно, йдеться про підготовку до видання праці Кулика І. Огляд революції на Україні. – Харків, 1921.

(оп. 1, спр. 18а). У фонді Військово-революційного комітету Білорусі є листування з російсько-українсько-польською комісією з інформацією про свавілля польських солдатів у нейтральній смузі у грудні 1920 р. (ф. 8, оп. 1, спр. 60).

Крім того, у НАРБ зберігаються протоколи засідань і постанови ЦВК УСРР за 1922–1931 рр. (ф. 6, оп. 1, спр. 99–102, 300–304, 504–506, 779, 821–824, 1812, 1813, 2020; ф. 7, оп. 1, спр. 748) та документи про діяльність ЦВК Кримської АСРР за 1926 та 1928 рр. (ф. 6, оп. 1, спр. 501, 815, 816, 1260, 1806, 1807).

Цікавими для істориків та архівістів будуть документи ф. 15 НАРБ, зокрема виписка з протоколу засідання Президіума ЦВК СРСР від 7 вересня 1925 р. про передачу УСРР українських архівних матеріалів, що перебували у РСФРР (оп. 1, спр. 1701).

Сусідство українських та білоруських земель, їх спільне перебування у складі одних державних утворень чи навіть адміністративно-територіальних одиниць спричинили наявність у Білорусі великої кількості етнічних українців, особливо у прикордонних з Україною територіях Білорусі: Гомельщині, Берестейщині, Пінщині, басейні р. Прип'ять. У період боротьби за національне самоствердження Білорусі білоруські політики приділяли велику увагу становищу національних меншин. Тому при утвореній у жовтні 1917 р. Великій білоруській раді були відкриті представництва від інших національностей, в т. ч. українців; в Білорусі в той час також існувала Українська військова рада, що координувала свою діяльність з Білоруською військовою радою – згадки про це містяться у документах ф. 4 НАРБ (оп. 1, спр. 96, арк. 190).

Певну інформація про українську національну меншину в Радянській Білорусі дають документи фонду 701 НАРБ (Нацкомісія БСРР). Чимало матеріалів цього фонду складають статистичні дані щодо населення Білорусі та національного складу державних установ, закладів освіти, партійних осередків. Однак українці рідко згадуються у документах діяльності цієї комісії. Пояснюється це, по-перше, тим, що українці Білорусі за своєю чисельністю поступалися іншим національностям республіки: росіянам, полякам, євреям, латишам, литовцям, полякам. По-друге, низьким був рівень національної свідомості українців у державі, яка намагалася побудувати комунізм, не зважаючи на історичні, культурні і національні відмінності між народами, що її населяли. Тому, наприклад, у даних щодо національної належності керівників апарату БСРР за той саме рік українці йдуть у одному рядку з росіянами (“великороссами”), а у складених у формі таблиці “Відомостях про національний склад викладачів та учнів вищих шкіл БСРР” графі “українці” взагалі немає (оп. 1, спр. 5).

Українців згадано у даних про національний склад Ленінської комуністичної спілки молоді Білорусі (на 1 червня 1925 р. їхня частка

у цьому об'єднанні становила 0,221 %) (спр. 5), а також відомостях щодо національного складу Державного політичного управління Білорусі – на 137 чол. припадало всього 5 українців (спр. 6). У відомостях про національні школи БСРР за 1925 р. українські школи не згадуються взагалі (спр. 4); не виявлено у фонді даних щодо існування українських національних сільрад. Деяку інформацію про кількість українців у прикордонних з Україною районів Білорусі дають згадані вище документи про Комаринський район БСРР. Зокрема, зазначено, що українців на 1926 г. в усьому районі було 16,2 % населення (на 1928 р. вже названа цифра 17,2 %). Українці становили велику частину населення сіл Гдень, Нижні та Верхні Жари, Лукоїди, Котичев, Нова та Стара Іюлча (Йовча), Голки, Вяльє, Асаревичі, Чиконовичі і Колибань, а в Кухновському та Ново-Покровському хуторах українців нараховувалося навіть 90,53 %. На території району діяло 8 українських шкіл (від загальної кількості 38 шкіл) та українська хата-читальня, а також діяли національні сільради у с. Гдень, Лукоїди і Пасіка. Таким чином, українці Комаринського району були більш забезпечені культурно-просвітними закладами та представницькими органами, ніж інші національності регіону (спр. 61). Загальні дані про національний склад БСРР на 1926 р. дає справа 96 згаданого фонду.

У документах НАРБ містяться цінні відомості про депортацію населення прикордонних зон, що здійснювалася після Другої світової війни за умовами радянсько-польських домовленостей. Так, у фонді 787 – Управління переселення і репатріації при Раді міністрів БРСР – зберігаються постанови і розпорядження Ради Міністрів, накази та плани переселення, документи про влаштування у республіці, опис залишеного у Польщі майна та ін. документи про переселення “репатрійованих громадян СРСР”, в тому числі довідка за 1947 р. про переселення з Польщі до Білорусі українців (ф. 787, оп. 2, спр. 6). Документи подібного змісту зберігаються у ф. 814 (Представництво уряду БРСР з відселення при Раді Міністрів БРСР), ф. 789 (Головний уповноважений БРСР з евакуації білоруського населення з території Польщі) та ф. 788 (Головний уповноважений БРСР з евакуації польського населення з території Білорусі).

До архівної україніки належать також документи, які стосуються долі білоруської національної меншини в Україні. Етнічні білоруси мешкали переважно у прикордонних з Білоруссю населених пунктах України, а в ході Першої світової війни велика кількість білорусів – біженців з окупованих німцями земель – осіла у Києві, Харкові, Херсоні, Одесі тощо. Білоруси утворювали свої культурно-освітні, громадські організації⁹. У фондах НАРБ містяться відомості про діяльність організації “Білоруський гай” (ф. 4, оп. 1, спр. 20, 108), в т. ч. її статут, датований 20 червня 1918 р. (ф. 325, оп. 1, спр. 10; ф. 4, оп. 1, спр. 108), а також документи інших білоруських організацій та білоруської грома-

ди в Україні за 1917–1919 рр. (ф. 325, оп. 1, спр. 10, 21, 24, 31; ф. 60п, оп. 3, спр. 763).

Цікавими для дослідника українки можуть бути документи з історії білоруських військових формувань в Україні. Після Лютневої революції 1917 р. активізувалася діяльність військовослужбовців-білорусів Румунського та Південно-Західного фронтів, що проходили по території України та Бессарабії. 3 грудня 1917 р. в Одесі відбувся З'їзд військових білорусів Румунського фронту, а 15–20 грудня в Києві – Південно-Західного фронту. Ці з'їзди ухвалили “білорусизувати” ті частини російської армії, які перед війною стояли на теренах Білорусі. Протягом листопада 1917 – лютого 1918 рр. було білорусизовано кілька військових частин і з'єднань, проте під час німецької військової присутності ці військові частини були розформовані; українська влада погодилася лише на існування у Одесі та Києві етапно-евакуаційних пунктів та повернення білорусів-військовиків додому. У 1919 р. у Одесі при командуванні військ Антанти існувала також білоруська дивізія та полк гусарів. Наприкінці 1919 р. за угодою між урядом БНР та Директорією в Україні мала формуватися союзна українцям білоруська армія, однак перебіг подальших подій не дозволив реалізувати проект¹⁰. У фонді Білоруського національного комісаріату є документи про утворення білоруських частин на Румунському фронті (ф. 4, оп. 1, спр. 96), у фонді Ради народних міністрів БНР – резолюції з'їздів воїнів-білорусів Південно-Західного та Румунського фронтів (ф. 325, оп. 1, спр. 2). Відомості про білоруські військові формування в Україні доповнюють дані матеріалів Інституту історії партії (ф. 60п, оп. 3, спр. 175, 769).

У НАРБ міститься деяка інформація щодо діяльності інших національних меншин на території України: зокрема, це матеріали про діяльність Одеської районної комісії Єврейського громадського комітету з допомоги постраждалим від погромів, центр якого знаходився у Москві, у 1922 р. (ф. 684, оп. 1, спр. 53). У фонді Постійного представництва БСРР є дані про гастролі Єврейського театру по Україні у 1925 р. (ф. 15, оп. 1, спр. 1015), у фонді ЦК Комуністичної партії (більшовиків) Білорусі (ф. 4п) містяться свідчення про роботу Центрального бюро єврейських секцій при ЦК РЛКСМ серед єврейської молоді в Україні у 1924 р. (оп. 1, спр. 1860) та протоколи засідань та нарад Єврейського бюро при ЦК КП(б)У за 1928–1929 рр. (оп. 1, спр. 4253, 4254). Цей фонд містить також документи з історії польської національної меншини в Україні: протоколи засідань польського бюро при ЦК КП(б)У за 1927–1929 рр. (оп. 1, спр. 3654), інші документи про діяльність польських бюро при комітетах КП(б)У та про працю комуністів серед польського населення Києва та Вінниці у 1925 р. (оп. 1, спр. 2441), про розповсюдження польської газети “Млот” у 1922–1923 рр. (оп. 1, спр. 992), інших газет, літератури, програм для польських шкіл тощо у 1925 р. (оп. 1, спр. 2460).

Отже, хоча у НАРБ практично відсутні фонди українських установ і організацій, особові фонди українців, документи архіву все ж містять цінну інформацію, що дозволяє заповнити лакуни в історії українсько-білоруських відносин, дослідити маловивчені сторінки політичної, економічної, військової історії України 1917–1996 рр. Водночас у НАРБ виявлено небагато відомостей про українську національну меншину в Білорусі; навіть у фондах органів влади БСРР, які спеціально займалися справами нацменшин, документів про діяльність українців у Білорусі виявлено мало. Джерела з цієї та інших маловідомих сторінок історії України можуть перебувати у інших архівах Республіки Білорусь.

¹ *Щавлинский Н. Б.* Государственно-политическое и национально-культурное самоопределение Беларуси в годы Первой мировой войны (1914–1918). – Минск : Мэджик бук, 2009. – С. 75.

² ЦДАВО, ф. 2592, оп. 1, спр. 62, арк. 17.

³ *Щавлинский Н. Б.* Указ. соч. – С. 122.

⁴ Див. *Боечко В., Ганжа О., Захарчук Б.* Кордони України: історична ретроспектива та сучасний стан. – К. : Основи, 1994. – С. 28–30; *Панько О.* Питання державного кордону в білорусько-українських переговорах 1918 р. // Проблеми слов'язознавства. – 2002. – Вип. 52. – С. 66.

⁵ *Щавлинский Н. Б.* Указ. соч. – С. 126.

⁶ Див.: *Панько О.* Зазнач. праця. – С. 67–72.

⁷ Див.: *Боечко В.* та ін. Зазнач. праця. – С. 52–55.

⁸ Центральный государственный архив Октябрьской революции и социалистического строительства БССР. Путеводитель. – Минск : Польша, 1967. – С. 121–122.

⁹ Див.: *Щавлинский Н. Б.* Указ. соч. – С. 126–127 ; *Щавлинский Н. Б.* Общественно-политическая и национально-культурная деятельность организаций в Одессе в 1917–1919 гг. – Минск : Мэджик бук, 2008. – С. 17–18.

¹⁰ Див.: *Łatyszonek O.* Działalność białoruskich wojskowych na terytorium Ukrainy w latach 1917–1919 // *Białoruskie Zeszyty Historyczne.* – 1996 – № 5. – S. 113–117 ; *Латышонак О.* Жаўнеры БНР. – Беласток: Інстытут беларусістыкі, Беларускае гістарычнае таварыства, 2009. – С. 42–53.

Дан обзор документов Национального архива Республики Беларусь, в которых содержатся сведения о сотрудничестве между Украиной и Беларусью, о деятельности украинских учреждений и организаций, положении украинской национальной меньшинства, а также другие сведения об Украине.

Ключевые слова: украиника; Национальный архив Республики Беларусь (НАРБ); украинское национальное меньшинство; история.

The article tells about the archival documents of the National Archives of the Republic of Belarus that illustrate the Ukrainian-Belarusian cooperation, the activities of Ukrainian institutions and organizations, the life of Ukrainian minority in Belarus and contains other information about Ukraine.

Keywords: Ukrainica; the National Archives of the Republic of Belarus (NARB); Ukrainian minority; history.